

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Илона Иванова Томова,

Институт за изследване на населението и човека, БАН,

(Удостоверение за професор по социология № 000289 от 07.11.2012 г.)

на дисертационен труд на Любомир Ивов Стойчев на тема

“Престъпността сред малолетните и непълнолетните в България след 1990 година – динамика, условия и фактори, и отражението ѝ върху качеството на човешкия капитал в страната”

за присъждане на образователна и научна степен “доктор”

по научна специалност „Социология”

1. Обща характеристика на дисертационния труд – обем и структура

Дисертационният труд на Л. Стойчев е посветен на актуален и значим социален проблем – детската престъпност: нейната динамика, условията и факторите за увеличаването на криминалната активност на малолетните и непълнолетните в постсоциалистическия период в България, който предполага използването на теоретични постановки и емпирични доказателства от различни социологически дисциплини, а вероятно и интердисциплинарно изследване. Изследователският проблем допълнително е усложнен: Научният съвет на Центъра за изследване на населението при БАН възлага на докторанта да изследва въздействието на детската престъпност върху човешкия капитал в България след 1990 г. Това налага не само интрадисциплинарен социологически анализ, но и интердисциплинарно теоретично изследване в две научни области – на социологията и на икономиката.

Дисертационният труд е с общ обем от 291 стр., съпътстван от 15 таблици, 57 фигури и 54 страници приложения¹, които съдържат данни и изчисления, събрани в 155

¹ Те включват: водещите индикатори за човешкия капитал (въз основа на изследването на Ederer, Schuller & Willms 2011) в България в периода 1999-2014 г. по данни на Евростат; броят на малолетните и непълнолетните извършители на престъпления в периода 1999-2014 г. по данни на МВР и делът на малолетните и непълнолетните извършители на престъпления и преминалите през ДПС за противообществени прояви на 100 хил. от средногодишното население на 8-17 години, 1999-2013 по данни на МВР, НСИ и Евростат; модели с индикатори за работни места за младите хора (равнище на безработица 15-24 и установени извършители на престъпления; равнище на безработица 15-24 и преминали през ДПС за противообществени прояви; равнище на безработица 15-24 и установени извършители на престъпления и преминали през ДПС за противообществени прояви); модели с индикатора за възможностите за връщане на работа на безработните (трайно безработните като процент от всички безработни и установени извършители – 2 модела и трайно безработните като процент от всички безработни и преминалите през ДПС за противообществени прояви); 4 модела с индикатора за комплексни работни места и установените извършители на престъпления/преминалите през ДПС за противообществени прояви; 6 модела свързани с променливите за иновативна среда и установените извършители на престъпления/преминалите през ДПС за противообществени прояви.

таблицы и графични изображения – изчисления от анализа на динамичните редове за изследване на връзка между индикаторите за криминалната активност на децата и тези за човешкия капитал. Използван е тестът за проверка на каузалност на Грейнджър след аргументирана обосновка на избора на този аналитичен метод.

Докторантът формулира две основни изследователски цели на анализа:

- Да изследва хипотезата за връзка между криминалната активност на децата и равнището/качеството на човешкия капитал в България след политическите промени от края на 1989 г.;
- Да конструира теоретично социално-икономическия и криминалния контекст на промените, за да открие по-ясно динамиката, условията и факторите за престъпността сред малолетните и непълнолетните в страната; да разкрие границите на валидността на връзката на човешкия капитал и престъпността сред малолетните и непълнолетните и нейния характер.

Структурата на дисертацията включва увод, седем глави, заключение, използвана литература, приложения. Всяка една от главите представя резултатите от реализирането на поредна изследователска задача и е необходима от гледна точка на логиката и пълнотата на представяне на сложния интердисциплинарен анализ, извършен от Л. Стойчев.

Реализацията на амбициозното му и оригинално изследване на социалния, икономическия и криминалния контекст на детската престъпност води до очертаването на ново изследователско поле, което можем да наречем „политическа икономия на девиантното поведение на малолетните и непълнолетните“, което представлява безспорен оригинален теоретичен принос. Изследването на връзката между детската криминална активност и качеството на човешкия капитал също се извършва за първи път у нас и в чужбина и установените закономерности представляват оригинален теоретичен принос.

Библиографията обхваща 153 литературни източника, (78 на български език, 74 – на английски език и 1 на френски език), които представят основните теоретични постановки, резултати от изследвания и методи за анализ от различни научни области във връзка с тематиката на изложението, както и данни на НСИ и документи на различни национални, европейски и международни институции по изследваната тематика. В текста авторът често цитира данни на Евростат и прилага линковете в интернет, на които могат да бъдат открити, както и последната дата на актуализацията им преди написването на текста. Авторефератът следва структурата на дисертационния

труд и представя основните резултати от проведеното интердисциплинарно изследване. В автореферата е приложена справка за основните приноси на дисертационния труд и списък с 8 публикации по дисертацията.

Анализът прави силно впечатление със своята аналитичност, сложност, логичност, задълбоченост и аргументираност. Той е представен изключително прецизно и компетентно, за което допринася и отличното графично и таблично оформление при представянето на данните и резултатите от дескриптивния анализ и анализа на динамичните редове.

2. Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата

Ас. Л. Стойчев притежава необходимата подготовка за осъществяването на сложно интер-дисциплинарно изследване като темата на дисертационния труд. В Софийския университет „Св. Климент Охридски“ той е изучавал политология и педагогика на девиантното поведение, която завършва с пълно отличие. През 2000 г. сертифицира познанията си по управление на образованието (Leadership in Education) в Университета в Осло (Universitetet i Oslo). Успоредно с тази програма, Л. Стойчев реализира изследване на системата за работа и превенция на децата и юношите с отклоняващо се поведение (с основен акцент върху управлението на медиационните центрове за конфликти) за нуждите на отдела за граждански въпроси (Sivilavdelingen) към Министерството на правосъдието и полицията (понастоящем Министерство на правосъдието и публичната сигурност, Justis- og beredskapsdepartementet) През 2006-2007 г. специализира криминология в Департамента по социология на Оксфордския университет (Department of Sociology, University of Oxford).

Изложението в дисертационния труд анализ на литературата (в областта на социологията на делинквентното и девиантното поведение на малолетните и непълнолетните, социологията на правото, икономическата социология и човешкия капитал, свързани с темата му), както и анализът на изследванията върху влиянието на образованието, социалните неравенства, безработицата, бедността, размерът и неравенствата в заплащането на труда върху престъпността разкриват впечатляваща ерудираност, компетентност, аналитични способности, критичност, креативност и организираност. Затова предложението в дисертационния труд анализ на литературата има характер на научно-приложен и пропедевтичен принос и ще бъде от полза както за студенти и преподаватели в областта на криминологията и социологията на девиантното поведение, социалната работа, развитието на качеството на човешкия

капитал и др., така и за експерти и политици, разработващи политики и мерки за превенция на престъпността и инициращи промени в нормативната уредба в наказателното право, в наказателно-процесуалното право и др.

3. Методология на изследването

За реализиране на изследователските цели авторът използва следните методи:

- Теоретичен анализ на социологическа, икономическа, криминологична, демографска литература, на статистически данни, анализ на нормативни документи, формулиране на дефиниции, интерпретация и научна критика на ключовите понятия;
- Дескриптивен анализ на социално-икономическия контекст на промените, включващ:
 - анализ на динамиката на икономиката на прехода: (динамика на брутният вътрешен продукт; динамика на цените; промени в данъчната политика;
 - анализ на промените в пазара на труда (заетост, безработица, изпадане от пазара на труда);
 - анализ на бедността и социалните неравенства (парична бедност, линии на бедността, относителен дял от населението, което живее под линията на бедност, население в риск от бедност и социално изключване, коефициент на поляризация в България (S80/S20), коефициент на Джини за България) и др.);
 - оценка на ефективността на правосъдната и правоприлагащите институции в страната;
 - оценка на криминалната ситуация след 1990 г.
 - детската престъпност и девиантно поведение (фактори за влошаване на криминалната ситуация след 1990 г.);
- Анализ на динамични редове за наличие на каузална връзка (тип Грейнджър) между променливите, които отразяват равнището на човешкия капитал² във функционален план и тези, които отразяват равнището на криминалната активност (установените извършители на престъпления на възраст между 8 и 17 години на 100 хил. души от населението на същата възраст и на

² Те включват: работни места за младите (равнище на безработицата при лицата на 15-24 години); възможности за връщане на работа на безработните; комплексни работни места; иновативност на средата.

преминалите през ДПС деца за извършените от тях противообществени прояви на 100 хил. души от населението на същата възраст).

- Допълващ метод е качествено изследване на деца от затворени институции в периода 2007-2008 г.

Ясно е аргументирана необходимостта от използването на тези методи. Описанието им е коректно, ясно, прецизно, направено на разбираем език. Те са приложени много компетентно, а резултатите им са обяснени така, че да могат да бъдат разбрани и от лица без специализирана подготовка за прилагане на теста на Грейнджър или на анализ на динамични редове.

Добро впечатление прави безпристрастният научен анализ на статистическите данни свързани с икономическото развитие на страната в постсоциалистическия период, пазара на труда, бедността и социалните неравенства, както и на анализа на данните на МВР за престъпността и за детската престъпност. Буди уважение фактът, че докторантът до последните месеци е допълвал и актуализирал своя анализ с актуализирани данни на НСИ и Евростат, както и това, че прави проекции/ прогнози за някои от социалните явления, които анализира (вж. с. 195, 199), което също така е научен принос.

4. Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретациите и изводите

Дисертацията на Л. Стойчев представлява задълбочен теоретичен анализ на сложен интердисциплинарен проблем (връзката на престъпността сред малолетните и непълнолетните в България след 1990 г. с качеството на човешкия капитал), неизследван досега по такъв цялостен начин нито у нас, нито в чужбина. С помощта на аналитични методи той доказва научно, че криминалната активност на малолетните и непълнолетните сама по себе си оказва влияние върху равнището на младежката безработица и че криминалната, асоциалната и антисоциалната активност на децата взети заедно оказват влияние върху равнището на младежката безработица. Това влияние е циклично по своя характер, а не еднопосочно. Тези изводи представляват оригинален научен принос.

Анализът на социалния, икономическия и криминалния контекст, в който се разгръща детската престъпност, почива на солидни научни аргументи и убедителни доказателства на базата на прецизен макро-социален анализ на широка гама от

икономически и социални индикатори и индикатори за промените в работата на институциите. В резултат докторантът е в състояние да направи научно-обоснована периодика на икономическия преход; да открие периодите на нарастване на социалните неравенства в страната и да разкрие факторите им; да предложи научно-обоснована периодика на динамиката на детската престъпност, да открие характеристиките на отделните периоди, да разкрие факторите, довели до промените в криминалната активност на малолетните и непълнолетните в България в периода 1990-2015 г. Особено евристично е разкриването на ролята на нарастващите социални неравенства за влошаване на качеството на човешкия капитал, за повишаването на общата и на детската криминална активност, за влошаването на качеството на живот на милиони български граждани, за масовата емиграция на стотици хиляди млади хора и лица в активна възраст, което допълнително води до проблеми от различно естество, включително и до създаването на благоприятни условия за нарастването на детската престъпност (поради ограничения родителски контрол на оставените на грижите на прародителите деца на емигриралите родители, например). При този анализ аз открийх авторски принос при формулирането на над дузина нови научни въпроси/проблеми; при предлагането на нов подход за анализиране на научен проблем; при разкриването на методологически проблеми в събирането, представянето и анализа на национални статистически и криминологични данни.

Социологическият анализ на дефиницията за „престъпност“ в българското законодателство на Л. Стойчев убедително разкрива ограничеността на разбирането на това социално явление от българските юристи и политици. Въвеждането на темата за жертвите на престъплението му служи по-нататък като основание за аргументирана критика на българското правосъдие и като обосновка за необходимостта от нормативни промени в посока на въвеждане и засилване на възстановителното криминално правосъдие. Л. Стойчев обосновано предлага такива промени по отношение на малолетните и непълнолетните извършители на престъпления и девиантни постъпки, но и по отношение на пълнолетните извършители на по-леки престъпления, на базата на убедителни аргументи свързани с ефективността по отношение на превенцията на тези видове престъпност и на рецидива, включването на извършителите в просоциално поведение, съхраняването и развитието на човешкия капитал и на местната общност (още повече, че той убедително разкрива системни слабости на българската правосъдна система по отношение на прецизността и законосъобразността на определението на „девиантно поведение“ при малолетните и непълнолетните, на субективизма при

определянето на мерки/наказания за такова поведение от деца, на недостатъците при определянето на децата-жертви на насилие в България като деца с девиантно поведение и съответно несъобразността на прилаганите по отношение на тях мерки/наказания, което също има характер на приложен принос).

Тук трябва да отбележа, че за Л. Стойчев въвеждането на възстановително криминално правосъдие не е просто аргументирана теоретична постановка, но и активна гражданска позиция. Той е един от съоснователите на НПО, която инициира законодателни промени, свързани с правата на жертвите на престъпления, довели до приемане на Закона за подпомагане и финансова компенсация на пострадали от престъпления (ЗПФКПП). Компенсацията и медиацията са основни инструменти на възстановителното правосъдие. Затова и аргументацията му в полза на прилагане на медиацията по наказателни дела от норвежки тип в седма глава звучи така аргументирано и представлява научно-приложен принос.

5. Критични бележки към дисертационния труд

Почти нямам критични бележки към представената за защита дисертация, освен някои дребни редакторски поправки на много малко места в текста. Бих препоръчала също редакция на увода, за да се открият по-ясно изследователските задачи. Добре би било авторът да се запознае с доклада на Gortazar, L., K. Herrera-Sosa, D. Kutner, M. Moreno, and A. Gautam. 2014. "How Can Bulgaria Improve Its Education System? An Analysis of PISA 2012 and Past Results", пряко свързан с темата за човешкия капитал, който показва, че България е сред държавите с най-силно стратифицираните образователни системи, която не само възпроизвежда, но и засилва социалните неравенства и стратификация.

Тъй като съм убедена в необходимостта този дисертационен труд да бъде публикуван, мисля, че ако това предложение се приеме от Научния съвет, ще се наложи текстът да се доразвие с някои допълнителни обяснения. Само в такъв случай бих препоръчала на Л. Стойчев да прибави в подкрепа на някои свои тези и резултати от други български и международни изследвания. По-конкретно, бих му предложила резултати от количествени и качествени изследвания на отражението на социално-икономическите промени в годините на пост-социализма върху представителите на турското и ромското малцинства в България, които могат да обяснят по-добре някои специфики на криминалната активност в тези две общности.

6. Характер на научните приноси и оценка на качеството на научните публикации, отразяващи изследванията по дисертацията

В хода на рецензията отбелязвах редица теоретични и научно-приложни приноси на дисертационния труд на Л. Стойчев – много повече, по-съдържателни и стойностни, отколкото обикновено виждаме в българските дисертации за научно-образователната степен „доктор“. Струва ми се, че докторантът е проявил ненужна скромност при открояването им. Висока е и оценката ми за научните публикации на докторанта, отразяващи изследванията по дисертацията (на една от тях съм била научен рецензент).

7. Отговор на въпроса доколко изследванията по дисертацията са предимно лично дело на кандидата

Дисертационният труд е изцяло авторски. Значителна част от цитираните от Л. Стойчев западни автори, техните изследвания, аналитичните методи, които прилагат са слабо познати в България. Познават ги ограничен брой специалисти разпръснати в различни научни области, така че докторантът няма от кого да ги заеме. Цялостният анализ на българската действителност – на социалните и икономическите промени и на криминалната обстановка като контекст на динамиката на детската престъпност, както и от гледна точка на връзката на детската престъпност с човешкия капитал също е авторски, въпреки позоваването и използването на методи, данни и анализи на български и чужди автори и на резултати от изследвания на екипи от Световна банка за бедността и социалните неравенства в България и на екипа на Едерер, Шулер и Вилмс от Лисабонския съвет за водещите индикатори за социалния капитал. Анализът на въздействието на детската престъпност в България върху човешкия капитал по метода на анализ на динамичните редове и използвайки теста за каузалност на Грейнджър също е авторски принос на докторанта. Накрая, представянето на норвежкия модел за възстановително правосъдие също е авторско и почива на авторски изследвания на Л. Стойчев на ефективността на медиационните съвети в Норвегия по поръчка на норвежкото правителство.

8. Заключение:

Върху основата на всичко написано по-горе за научно-изследователските постижения, теоретичната и методологическата подготовка, публикационните и проектните изяви на кандидата **препоръчвам** на членовете на Научното жури и на Научния съвет на ИИНЧ при БАН *да гласуват **категорично в подкрепа** на присъждането на научната и образователна степен „доктор“* на Любомир Ивов Стойчев.

София, 17.04.2016

Проф. д-р Илона Томова
Председател на НС на ИИНЧ-БАН